

Recenzja rozprawy doktorskiej Pana mgr Łukasza Wróbla nt. **Józef Jerzy Hylzen. Studium kariery magnackiej w XVIII w.**

Rozprawa mgr Łukasza Wróbla nt.: *Józef Jerzy Hylzen. Studium kariery magnackiej w XVIII w.* poświęcona została postaci Józefa Jerzego Hylzena, ważnego statysty politycznego drugiej połowy XVIII w. w Rzeczypospolitej schyłku epoki saskiej i epoki stanisławowskiej, reprezentanta wpływowej rodziny wywodzącej się ze spolonizowanej szlachty inflanckiej. Ojciec Józefa Jerzego wojewoda miński Jan August Hylzen był autorem poczytnej w XVIII w. historii Inflant, a jego brat Jerzy Mikołaj współpracował z braćmi Załuskimi. Co należy podkreślić Józef Jerzy Hylzen był również postacią nietuzinkową, aktywny politycznie osiągnął urząd wojewody mściławskiego, uczestniczył w życiu publicznym od lat pięćdziesiątych do początku osiemdziesiątych XVIII stulecia. Co ważne pozostawił po sobie ciekawy dorobek piśmienniczy, który ciągle czeka na upowszechnienie i dopiero w ostatnich latach znalazł się w kręgu bardziej szczegółowych badań. Poświęcenie uwagi osobie Józefa Jerzego Hylzena wydaje się więc w pełni uzasadnione, tak z powodu jego roli społeczno-politycznej, jak i możliwości poznania bliżej szczegółów jego aktywności za sprawą bogatego materiału źródłowego.

Przygotowana przez Łukasza Wróbla rozprawa stanowi studium rzetelne, poparte rozległą i wyczerpującą kwerendą źródłową. Imponujące i niezwykle pozytywne wrażenie robię zwłaszcza bibliografia w części odnoszącej się do wykorzystania źródeł rękopiśmiennych. Doktorant wykazał się wręcz tytaniczną pracą przeprowadzając badania w najważniejszych bibliotekach i archiwach polskich i zagranicznych. W Polsce przeprowadzona została kwerenda w: Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Państwowym w Gdańsku, Archiwum Państwowym w Poznaniu, Bibliotece Instytutu Badań Literackich PAN w Warszawie, Bibliotece Jagiellońskie w Krakowie,

Bibliotece Książąt Czartoryskich w Krakowie, Bibliotece Narodowej w Warszawie, Bibliotece PAU PAN w Krakowie, Bibliotece PAN w Kórniku, Bibliotece Publicznej im. H. Łopacińskiego w Lublinie, Bibliotece Raczyńskich w Poznaniu, Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie, Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. Zagranicą mgr Wróbel korzystał z zasobu: Archivio Segreto Vaticano na Watykanie, Lietuvos moskolų akademijos Vrublevskių biblioteka w Wilnie, Latvijas Nacionālā biblioteka w Rydze, Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника, Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka w Wilnie, Lietuvos valstybės istorijos archyvas w Wilnie, Latvijas Valsts vestures arhivs w Rydze, Vilniaus universiteto biblioteka w Wilnie. Trudno stwierdzić co mogłaby dodać kwerenda w Rosji i a Białorusi ale wydaje się, że nie zmieniłaby już zarysowanego przez doktoranta obrazu w zasadniczy sposób.

Trzeba podkreślić, że doktorant wykorzystał również informacje z ośmiu tytułów prasowych („Diario Ordniario”, „Gazeta Warszawska”, „Gazety Polskie”, „Koleśa Warszawska”, „Kuryer Polski”, „Kuryer Warszawski”, „Wiadomości Uprzywilejowane Warszawskie”, „Wiadomości Warszawskie”) z lat 1736-1786. Ważne uzupełnienie materiału źródłowego stanowią opublikowane w formie opracowań źródłowych: diariusze sejmowe, pamiętniki, lustracje, relacje z podróży, dzieła z kręgu historiografii.

Warto zwrócić uwagę na źródła, umożliwiające podjęcie badań kariery Inflandczyka. W dorobku samego Hylzena znajdują się dwa obszerne dzienniki spisywane przez niego kolejno w latach 1752-1754 i 1754-1759. Pierwszy to *Diarium a discessu meo GedanoViennam 1752 15 septembris* stanowiący rodzaj diariusza podróży, czyli formy piśmienniczej o długiej tradycji w kulturze staropolskiej i bardzo popularnej w środowisku wykształconych obywateli Rzeczypospolitej. Zawiera on cenne opisy podróży odbytej w towarzystwie jezuita Karola Wyrwicza po Europie, w trakcie, której odwiedziono m.in. kraje cesarskie tj. Bawarię, Austrię w drodze powrotnej Prusy, Francję, Niderlandy. Drugi rękopis nosi tytuł *Kontynuacja diariusza od 1754 m[iesią]ca augusta 25 dnia we Gdańsku* i stanowi już raczej rodzaj ego dokumentu w formie osobistego dziennika, w którym Hylzen spisywał swoje doświadczenia i obserwacje związane z codziennością ale i działalnością publiczną. Tego rodzaju zapiski należy uznać za szczególnie cenne zwłaszcza gdy jak w przypadku Hylzena mamy do czynienia z autorem o wysokiej kompetencji piśmienniczej. Oba dzienniki pozwalają również na dokładne prześledzenie drogi życiowej magnata na przestrzeni kilku lat. Słusznie doktorant klasyfikuje tę formę piśmienniczą jako rodzaj dziennika intymnego. Warto dodać, że doktorant prześledził losy obu tekstów, sygnalizuje również publikację pierwszego

z nich w formie krytycznej edycji źródłowej w 2013 r. (Juozapo Jurgio Hylzeno 1752-1754 metų kelionės dienoraštis / Dziennik podróży Józefa Jerzego Hylzena z lat 1752-1754, wyd. J. Orzeł, A. Pacevičius, S. Roszak, Wilno 2013).

Ważnym źródłem do poznania biografii Hylzena jest *Zbiór listów moich 1756 17ma septembris m[iesiq]ca we Gdańsku* odszukany przez Doktoranta w Dziale Ogólnym Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich w Wilnie. O znaczeniu tego materiału świadczy już liczna listów, których zebrano ok. 200. Co więcej obejmuje on okres od 1755 r. aż do 1769 r., a więc uzupełnia lukę w informacjach biograficznych dotyczących ważnego etapu życia wojewody mściławskiego. Uzupełnienie opisanego materiału źródłowego stanowi przede wszystkim korespondencja rozproszona po różnych bibliotekach głównie krakowskich i wileńskich. Są to listy wymieniane m.in. z Jackiem Ogrodzkiem, Michałem Fryderykiem Czartoryskim, królem czy wreszcie Sapiehami. Inne materiały źródłowe zebrane przez Doktoranta należy uznać za konieczne uzupełnienie bazy źródłowej.

Struktura dysertacji doktorskiej mgr Łukasza Wróbla jest logiczna, praca podzielona została co prawda, aż na pięć rozdziałów ale ich lektura dowodzi, że był to zabieg uzasadniony. Pierwszy rozdział można potraktować, jako swoiste wprowadzenie do głównej problematyki, przedstawiono w nim historię rodu Hylzenów, którzy jako przedstawiciele elit Inflant Polskich obok m.in. Platerów, Tyzenhauzów czy Manteufflów aktywnie uczestniczyli w życiu społeczno-politycznym Rzeczypospolitej. Stosunkowo późno, bo u schyłku XVII w., spolonizowani szybko włączyli się w politykę prowadzoną w Wielkim Księstwie Litewskim. W efekcie ojciec i stryj Józef Jerzego Hylzena odgrywali już znaczącą rolę polityczną, a przy okazji mogli poszczycić się ważnymi osiągnięciami pisarskimi w języku polskim (zwłaszcza ojciec Jan August). Mgr Wróbel konsekwentnie przedstawił historię rodu od jego średniowiecznych korzeni aż po aktywnie kreowaną karierę magnacką pokolenia rodziców Józefa Jerzego. Cenną częścią tego rozdziału jest opisanie powiązań rodzinnych Hylzenów, które należy traktować jako niezwykle ważny składnik każdej kariery magnackiej w Rzeczypospolitej, bez którego nie można zrozumieć jej specyfiki.

Rozdział drugi poświęcony został opisowi młodości Józefa Jerzego Hylzen ukazane zostało jego dzieciństwo i dorastanie, towarzysząca im edukacja oraz proces wychowawczy. Ten etap życia młodego magnata koresponduje z powszechnymi w jego grupie społecznej wzorcami kształcenia domowego pod kuratelą zaufanego preceptora. W przypadku Hylzen znalazł on nauczyciela w osobie wybitnego jezuitę Karola Wyrwicza. W latach 1752-1754 odbył w towarzystwie swojego preceptora turę kawalerską po Europie w trakcie, której

kształcił się w Wiedniu w Collegium Theresianum, skąd udał się później do Paryża. Oba etapy edukacji zagranicznej magnata zostały starannie przedstawione przez Doktoranta.

W rozdziale trzecim ukazana została aktywność polityczna Hylzena, który w pewnych okresach swojej działalności był znaczącym graczem na polskiej scenie politycznej, dotyczy to zwłaszcza wczesnej epoki stanisławowskiej. Rozdział podzielony na trzy podrozdziały otwiera część poświęcona wchodzeniu magnata w realia życia publicznego w młodości oraz pierwsze awanse m.in., posłowanie na sejm w 1754 r. i towarzyszące mu doświadczenia z pierwszych kontaktów z dworem królewskim. Następnie udział w pracach Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego, wreszcie zabiegi o pierwsze urzędy zakończone uzyskaniem w 1760 r. tytułu kasztelana inflandzkiego. W podrozdziale drugim i trzecim opisana została działalność Hylzena przede wszystkim jego udział w sejmach lat 60. m.in. tak ważnych jak sejm elekcyjny czy sejm repninowski działający w latach 1767-1768, na którym pełnił funkcję jednego z przewodniczących delegacji sejmowej czy sejm 1776 r. Ten okres jego aktywności zamyka zakończona porażką rywalizacja polityczna z podskarbisem litewskim Antonim Tyzenhausem.

Rozdział czwarty poświęcony został charakterystyce potencjału majątkowego Hylzena, na tle stanu posiadania odziedziczonego po rodzicach. Rozdział podzielono na dwa podrozdziały w pierwszym scharakteryzowano „Ojcowskie dziedzictwo i nabytki”. Dotyczyło to w pierwszym rzędzie dóbr belmonckich położonych w powiecie brasławskim województwa wileńskiego. Były to majątki, które nie tylko gwarantowały stabilność finansową młodego magnata ale zapewniały mu również wpływy polityczne w Wielkim Księstwie Litewskim. Z czasem jego majątek powiększył się o zapisane mu przez rodziców Hermanowicz i Rołowszczyznę. W dalszej części podrozdziału Doktorant konsekwentnie prezentuje kolejne nabytki Hylzena. Mgr Wróbel opisując ten etap budowania zaplecza majątkowego przez Józefa Jerzego charakteryzuje również jego aktywność gospodarczą m.in. gospodarkę leśną. Rysuje również panoramę relacji rodzinnych towarzyszących sprawom majątkowym w tym okresie i wchodzeniu w ich realia młodego pokolenia. W podrozdziale drugim opisane zostały inicjatywy gospodarcze Hylzena, które wyrastały z przemyślanej polityki finansowej rodziny, dysponującej kontaktami z finansistami gdańskimi. Wróbel zauważa, że magnat w województwie mścisławskim bazował na dobrach dziedzicznych natomiast w innych regionach polegał raczej na dzierżawie. Ukazuje również relacje majątkowe i związki ekonomiczne z innymi rodami magnackimi Rzeczypospolitej oraz

politykę kadrową prowadzoną przez Hylzen w jego dobrach, tu zwłaszcza ważna wydaje się postać Ignacego Szyrna.

Rozdział piąty dysertacji poświęcony został wybranym aspektom życia prywatnego Hylzena i różnym formom jego aktywności publicznej. Przede wszystkim opisane zostały sprawy rodzinne wojewody mściławskiego. Ukazano młodzieńcze fascynacje Hylzena m.in. Teofilą Potocką, Teofilą Radziwiłłówną, aż po uwieńczone sukcesem zabiegi o rękę Teresy Potockiej. Drugim problemem podjętym w tym podrozdziale była charakterystyka rezydencji Hylzenów i ich działalności związanej z utrzymaniem i rozwojem tego prestiżowego elementu posiadłości. W tym miejsce trzeba chyba zauważyć, że oba wątki poruszone w tym podrozdziale można byłoby chyba jednak rozdzielić. Ponadto warto byłoby jednak poświęcić więcej uwagi relacji Józefa Jerzego z żoną, zwłaszcza w kontekście tragicznego finału tego związku zakończonych spektakularnym rozwodem. W podrozdziale drugim przedstawione zostały dokonania Hylzena, jako wolnomularza. Jest to ważna część pracy ukazująca dokonania magnata, który w 1774 r. był współzałożycielem *Zakonu Przyjaciół Doświadczonych*, przekształconego w 1775 r. w *Rycerzy św. Karola*. Następnym etapem aktywności masońskiej Hylzen był jego udział w pracach nad stworzenie w 1778 r. loży *Gwiazda Północy*. Efektem aktywności Hylzena było piastowanie przez niego w latach 1780–1781 godności pierwszego wielkiego mistrza prowincjonalnego Polski, które przekazał później Ignacemu Potockiem. Ostatni podrozdział poświęcony został schyłkowi życia Józefa Jerzego, zwłaszcza jego podróżom m.in. do Petersburga w 1781 r. a następnie do Gdańska i Wiednia, wreszcie wyprawie do Francji a stamtąd w 1785 r. do Włoch gdzie zmarł w Rzymie 31 sierpnia 1786 r. W tym podrozdziale przedstawione zostały również zapisy uczynione przez Hylzena w jego testamencie.

Całość pracy wieńczy zakończenie, w którym zebrano najważniejsze wnioski wynikające z przeprowadzonej w dysertacji analizy postawionej w tytule tezy.

Dysertacja mgr Łukasza Wróbla stanowi przykład pracy napisanej w sposób przemyślany i konsekwentny z wykorzystaniem w znacznej mierze mało znanych źródeł do historii rodów magnackich w Rzeczypospolitej. Wydaje się, że przy pozytywnej ocenie pracy należy zwrócić uwagę na możliwość pogłębienia ujęcia metodologicznego np.: przez wyraźniejsze zastosowanie przywoływanej w tekście kategorii egodokumentu, z wszystkimi konsekwencjami zastosowania tego pojęcia. Podobnie przy analizie kwestii związanych z rodziną i relacjami z rodzicami czy żoną warto byłoby się pokusić o sięgnięcie do propozycji metodologicznych z kręgu antropologii społecznej lub nawet socjologii rodziny.

Konieczne jest wspomnienie o elementach wymagających korekty lub uzupełnienia. Przede wszystkim należy do nich strona redakcyjna pracy powtarzają się w tekście literówki, zdarzają się błędy interpunkcyjne, podobne potknięcia można znaleźć w przypisach, choć co należy podkreślić, że merytorycznie przygotowane zostały w sposób przemyślany i w tym aspekcie nie budzą wątpliwości. W przypadku strony językowej pracy należy wspomnieć o konieczności dopracowania stosowanej terminologii i zdarzających się uogólnień sądów.

Konkludując chciałbym podkreślić wysoką wartość dysertacji Pana mgr Łukasza Wróbla nt. *Józef Jerzy Hylzen. Studium kariery magnackiej w XVIII w.* Przedstawiona praca spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim w myśl ustawy *O stopniach naukowych i tytule naukowym* z 14.03.2003 r. (z późniejszymi zmianami), w związku z czym stawiam wniosek o dopuszczenie jej do dalszego postępowania w przewodzie doktorskim.

Wrocław 12.12.2017 r.

dr hab. Filip Wolański prof. UW